

СИСТЕМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НОВОЗАВІТНОГО СЮЖЕТНО-ОБРАЗНОГО МАТЕРІАЛУ

Антофійчук В.І. Євангельські мотиви в українській літературі ХХ століття. — Чернівці: Рута, 2001. — 335 с.

Сучасна україністика надолужує втрачене за тих часів, коли під контролем тримали не лише митців, а й напрями, стилі, літературний процес. Притаманне теперішній українській філології прагнення осмислити наукові проблеми й рух художніх форм без спрямлення, в принциповому розмаїтті, — питомий збудник для дослідників, які дають собі раду зі складними, актуальними темами, що вимагають

високої компетенції в інтерпретації транскультурних образів, зокрема в їх тисячолітньому функціонуванні в рідному і світовому мистецтві. Саме на таку вагому й актуальну тему виконане дослідження В.Антофійчука, знаного фахівця науково-дослідного центру "Біблія і культура" й доцента кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія

Слово і Час. 2003. №2

Федьковича. Вперше у вітчизняному літературознавстві аналізується численна кількість художніх текстів, в яких трансформовано євангельський сюжетно-образний матеріал і які перебували на периферії уваги інтерпретаторів, чи й зовсім оминулися. Відкрито не лише чималий корпус творів, прочитаних раніше поверхово, чи й зовсім не прочитаних, а й вагомий ланку літературознавства, без якої належна повнота й глибина осмислення художнього неможливі. Проведені вченим багаторічні студії буття транскультурних образів у системі поетики вітчизняної літератури показали механізми оновлення тенденцій у пересотворенні вічних сюжетів зі Святого Письма, що були здійснені в українській літературі ХХ ст., існували відкрито, чи імпліцитно, — всупереч обмеженню на духовні теми. Дослідник поєднав у своїй монографії мікроаналіз і макроаналіз. Відтак феномен ХХ століття постав у складних змінах і взаємопереходах культурно-стильових епох, у процесі виникнення оригінальних та не відомих раніше типів художньої творчості, стилістичних новацій, нових форм вираження художнього мислення.

Широкий діапазон літературно-критичних досліджень — на рівні образних і мотивних систем, жанрологічних, композиційних особливостей індивідуальних поетик та загальних тенденцій — аж ніяк не висчерпано. Дослідження останніх десятиліть — М.Жулинського, О.Мишанича, А.Нямцу, І.Бетко, В.Сулими — якісно й різнопланово актуалізували проблему традиційної й модернізованого осягнення морально-етичних смислів та глибинних символів християнської культури. Але потенціал і перспективи цього напрямку дослідження дедалі збагачуються новими відкриттями, зокрема в плані тематичних, аксіологічних та естетичних співвідношень релігійного підтексту в літературному творі. Монографія Антофійчука — найновіше видання, в котрому узагальнено та систематизовано майже всі на сьогодні відомі праці, присвячені проблемі художньої рецепції Біблії в національних літературах. Автор обґрунтовано представив власну методологічну концепцію аналізу, виявивши толерантне ставлення до позицій і положень попередників, зумів показати можливість їх принципового доповнення, уточнення та переосмислення.

У монографії поєднуються панорамна картина динаміки втілення євангельського сюжетно-образного матеріалу й аналітичне зосередження на репрезентативних текстах. Прикметна ознака — сучасне методологічне забезпечення, залучення різних методик, але пріоритетне значення мають передусім типологічний, історико-порівняльний та герменевтичний аналізи, що в сукупності складають системний підхід до розв'язання проблеми. Актуальність запропонованої праці безсумнівна, — адже попри розмаїття й чисельність студій практично немає жодного *фундаментального дослідження*, в якому на порівняльно-історичному, типологічному та контекстуальному рівнях була б простежена історія функціонування біблійного матеріалу в українській літературі.

На різномірному матеріалі, взятому в широкіх хронологічних межах (здебільшого від кінця ХІХ до кінця ХХ ст.), автор прагнув виявити провідні закономірності й напрями художнього осмислення

біблійних образів, шляхів їх актуалізації в літературі модернізму, яка наклала свій відбиток на рецепцію вічних сюжетів, історій, притч. Така логіка дослідження зумовила композицію монографії, складеної з чотирьох розділів і низки підрозділів.

У першому розділі "Євангельська традиція в українській літературі (жанрово-тематичні та морально-психологічні аспекти трансформації)" синтезовано спостереження над формами й динамікою літературознавчого осмислення проблеми, здобутками й прорахунками в даній сфері, показано також специфіку трактування головних персонажів Нового Завіту. Це дало змогу дійти висновків про традиційне й новаторське в засвоєнні й модифікації універсальних образів християнської культури, а також визначити рівень вивчення та актуалізації питання. Цілком переконує така думка В.Антофійчука: "При зверненні до новозавітних колізій та ідей література шукає в них абсолютний імператив, котрий допоміг би осмислити як конкретно-національні, так і загальнолюдські процеси. Загальновідомість Біблії забезпечує в структурі літературного твору впізнаваність, тому зображуване в художньому реалістично-життєподібному контексті вимагає зіставлення, порівняння конкретного, звичайного з універсальним, сакральним" (13). Отож ідеться не тільки про причини, характер і типологію рецепції канону, що імпліцитно чи експліцитно виробився в новітній українській літературі й став знаком її органічного входження в світовий контекст, — водночас коректно досліджується взаємодія національного ферменту духовної тематики та її інтерпретаційних моделей. Їх загальносвітове наповнення склало стійку й питому традицію, закорінену ще в давній культурі. Так, В.Антофійчук вивчив саме якісні характеристики даного явища, отож, пояснюють причини й наслідки, — чому і як "протягом тривалого часу в українській літературі оформлявся свій "варіант" Біблії, змістове ядро якого склали численні обробки того "сюжетно-образного матеріалу першоджерела, які, з одного боку, найбільше відповідали загальнолюдським проблемам (наприклад, мотив єгипетського та вавилонського полонів, вихід із неволі, потреба пророка як організатора народу в його державницьких змаганнях, трагізм нерішучості й неперсони особистості у відповідальні історичні моменти), а з другого — стосувалися загальноприйнятих біблійно-християнських ідеалів як культурно-історичної основи та життєво-практичних критеріїв буття. Ідеї Біблії, її пафос і поетика використовувалися і використовуються українською літературою для проголошення та осмислення суперечливих концепцій національної історії та політико-ідеологічних орієнтирів".

Роман Р.Іваничука "Євангеліє від Томи", повість Р.Володимира "Андрій Первозваний", роман Н.Дзюбенко "Андрій Первозваний", новели С.Грабара з циклу "Від першої особи" інтерпретуються в другому підрозділі першого розділу як "літературні євангелія", як форма емоційно-психологічної та предметно-побутової реконструкції новозавітних подій у сучасній українській прозі. Це, власне, модель функціонування національної ідеї в художній іпостасі, гіпотетичні виходи за часопрістрій сучасної України, розглянуті — з допомогою типологічної

спорідненості, чи контрверсійності — в порівнянні з аналогічними зразками європейської літератури (“Загадка Прометея” Л.Мештерхазі, “Орфей і...” Г.Носсака, “Жертвоприношення Гелени” В.Хільдесхаймера, “Рука Кассандри” З.Юр’єва). Такий підхід надав аналізованому дослідженню багатовимірності.

У третьому підрозділі першого розділу на перетині традицій і новаторства осмислюються новочасні літературні інтерпретації образів Ісуса Христа та Марії Богородиці, здійснені в онтологічному й аксіологічному ключі в творах В.Сосюри і П.Тичини, Юрія Клена і М.Руденка, Ю.Шкрумелюка та І.Драча. Має сенс і запропоноване та аргументоване автором структурне розмежування новозавітного матеріалу, що дає змогу уважніше розглянути головні напрями літературного тлумачення важливих біблійних істин у непоривному зв’язку з цілісним євангельським світом і часово-просторовою конкретикою.

Концептуально вагомим у логіці дослідження є розділ другий, присвячений особливостям трактування євангельського архетипу зради в українському та загальнокультурному контексті. Парадигма зради та її реінтерпретація подані через образ Іуди Іскаріота, але у філософському й культурологічному наповненні й на широкому матеріалі. Відтак осягненню інваріантне й ірраціональне в даному аспекті літературної обробки духовної проблематики. Зіставивши твори, починаючи з фольклору до зразків української класики (“На полі крові” Лесі Українки, “Юда” О.Кобилянської), а далі й новітньої літератури (“Ціна крові” С.Черкасенка, “Апостоли” В.Домонтовича, “Сад Гетсиманський” І.Багряного, “Орда”, “Смерть Юди” Р.Іванчука, “Іскаріот” В.Дрозда, “Сповідь Юди” С.Галіябарди, “Тайна Христа” О.Бердника, “Тасма на вечеря” Б.Олійника), дослідник не тільки структурно виокремив закономірності функціонування біблійних історій і мотивів та їх багатовекторного призначення, а й системно оглянув динаміку художніх версій, індивідуальних естетичних підходів, запропонованих українськими письменниками. Останні внесли чимало нових акцентів у встояні, здавалось би, тлумачення канонічних текстів, особливо тих епізодів, у яких постають агональні колізії й вічні конфлікти між Добром і Злом.

Третій розділ монографії — “Людський світ Нового Завіту: онтологічні, аксіологічні та поведінкові аспекти літературної трансформації” — збудований, як і попередні, за принципом поєднання діахронічних і синхронічних зрізів, подає ретельний аналіз одного з провідних аспектів переломлення духовної проблематики в творчості українських митців і в контексті довготривалої художньої традиції. Таким об’єктом спеціального дослідження на цей раз є “загадки Пілата” (А.Нямцу). Представивши широкий діапазон інтерпретаційних моделей образу римського прокуратора Понтія Пілата (частотність звертань до нього в ХХ ст. значно посилилася), В.Антофійчук показав еволюцію відповідного євангельського мотиву під кутом зору змістових модифікацій і прирощень, а також із погляду поетики. Цікаві спостереження містить і той фрагмент третього розділу, в якому йдеться про складний і суперечливий морально-психологічний світ оточення

Христа, що став предметом зображення в українській літературі (наприклад, у повісті “Що є істина?” Н.Королевої).

Четвертий розділ книжки В.Антофійчука — “Християнство і людський світ: морально-психологічні аспекти взаємодії (на матеріалі творчості Лесі Українки)”. Обравши такий ракурс титульної проблеми, автор розглядає різні можливості й бажання сприйняття/несприйняття вчення Ісуса Христа в суспільному й індивідуальному континуумі. Розвінчується літературознавчий міф про нібито атеїстичний підтекст “християнських” творів Лесі Українки, який звужував і погляд на специфіку форм та засобів їх трансформації. Адже насправді все було навпаки, коли взяти до уваги розвиток поетесою сюжетних схем, орієнтованих на протосюжет і полемічне його трактування, контрверсійність авторських установок на національну прив’язку. В.Антофійчук висвітлює пошуковий характер осягнення Лесею Українкою істини, властиву її творчості аналітику художнього, множинність оцінок, притаманну митцеві ХХ ст. У “Висновках” слушно обстоюються думки про домінуючість біблійної парадигми в українській словесності, про своєрідність її художньо-національного витлумачення. Питомим і своєчасним є акцент на функціях застосування євангельського матеріалу, зокрема в сфері активізації процесів національної самоідентифікації, формуванні духовних засад у новітньому періоді української духовної історії.

Монографія В.Антофійчука охоплює не тільки значний за обсягом текстувальний матеріал, а й широкий спектр теологічних джерел і їх наукових інтерпретацій, що дало змогу вмотивовано й переконливо дослідити раніше замовчуваний пласт української культури на рівні сучасних літературознавчих технологій. Проте книжка спонукає і до дискусії, викликає запитання і побажання:

1. Не завжди у книжці послідовно витримується хронологічний принцип залучення творів саме ХХ ст. до аналізу інноваційного спектру входження біблійної парадигми в українську літературу. Щоправда у підрозділі про християнські мотиви й особливості їх трактування в творчості Лесі Українки автор пояснює, що порушив хронологію свідомо, — аби розглянути твори “у послідовності подій, осмислити рухому картину зародження, становлення й утвердження християнства як специфічної системи світосприйняття, а пізніше — релігії” (277). Та все ж викликає сумнів, чи справді потрібно в усіх блоках трансформації згорнутих біблійних значень так широко й докладно виписувати інформаційне тло і схеми їх розгортання, постійно звертаючись до фундаменту (аж до фольклору включно), щоби зрозуміти самобутність певного етапу оживлення транскультурних образів. Чи доцільно тоді виокремлювати самостійні блоки про біблійні мотиви в творчості Лесі Українки (четвертий розділ повністю присвячено “християнським” творам поетеси і другий підрозділ другого розділу теж)? Тим більше, що висновкові думки й класифікація “християнських” версій Лесі Українки завершують останній розділ книжки.

2. Пояснюючи своєрідність звернення української літератури до євангельського сюжетно-образного матеріалу, В.Антофійчук зосередив увагу здебіль-

шого на зовнішніх чинниках, наголосивши на складності духовних пошуків, “зумовлених драматичною історією нації, яка майже ніколи не мала свободи, голос якої постійно піддавався ідеологічним перекрученням, художність якої намагалися силоміць втиснути в прокрустове ложе накинутих зверху теорій і концепцій” (312). Що ж до внутрішніх чинників, то їх прокреслено лише пунктиром у моменті синтезу: “Необхідно враховувати і складність літературного процесу епохи, яка зумовлювалася модерністськими пошуками, тиском соцреалізму, нарешті, завуальованими постмодерністськими спробами піддати сумніву саму загальнокультурну традицію” (313; підкреслення моє. — В.С.). А між тим проблема творчого методу й літературних напрямів саме в біблійному контексті не тільки не порушувалася, але посутньо вплинула на цілий корпус творів, визначивши характер контрверсійних мистецьких пошуків, що склали обличчя української культури ХХ ст. І в цьому ракурсі важливо було би простежити взаємодію (накладання і відштовхування) принципів літературних течій, панівних у ХХ ст. (модернізму, соцреалізму, постмодернізму), а також художніх систем, що склалися в межах типів культури, і тих літературних матриць (протосюжетів, протообразів, легенд, притч, парабол), які прийшли зі Святого Письма й по-іншому актуалізувалися в новітніх мистецьких школах на основі видозмінених поетичних канонів.

3. Є потреба, на наш погляд, узагальнити, як саме жанрові моделі видозмінювалися під впливом біблійної тематики, осучасненої в інших типах творів, котрі мало нагадували апокрифи чи агіографічні зразки давньої літератури.

Принципова позиція автора монографії —

здійснення об’єктивного аналізу. Вибір літературних творів, позначених явним впливом євангельських концептів, зі своєрідною трансформацією образної системи, не регламентується критичними зауваженнями щодо естетично-художньої цінності певного тексту порівняно з іншими. Авторіві вдалося зберегти рівновагу в таких проблемних питаннях сьогодення, як *канонічне* та *неканонічне*, *сакральне* та *профанне*; він свідомо оминає конотаційні й оціночні судження. “Всілякі спроби формальної класифікації літературних версій, створених на основі євангельського сюжетно-образного матеріалу, за принципом “відповідає канону — суперечить канону”, — на думку В.Антофійчука, — недоречні і науково безперспективні. ... Письменники, звертаючись до новозавітного матеріалу, не ставлять перед собою мети зруйнувати (знизити, принизити і т.п.) канон. Вони використовують новозавітні колізії, орієнтуючись на етику, психологію і естетику принципово нового світогляду, який висунуло ХХ ст.”. Характеристика типологічних ознак національної самоідентифікації української літератури, що представлена у взаємоперехресних площинах культурно-стилістичних тенденцій модерну та постмодерну, зумовлена іншими принципами введення, репрезентації та функціонального навантаження євангельських образів.

Грунтовність і аргументованість викладу провідних ідей дослідження В.Антофійчука — безперечні. Сучасне літературознавство збагатилося солідною працею в галузі систематики й аналітики низки трансформацій культурних архетипів, які представила українська література ХХ ст.

м.Одеса

Валентина Сасенко